

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:3 • 2017

Ståndsupplösning i agrar miljö

ESBJÖRN LARSSON*

Uppsala universitet

Carl Mikael Carlsson, *Det märkvärdiga mellantinget: Jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900*, Stockholm studies in history 105 (Stockholm: Historiska institutionen, Stockholms universitet 2016). 330 s.

Inledning

Carl Mikael Carlssons vill i sin avhandling undersöka i vilken mån man fortsatte att betrakta individer utifrån ståndstillhörighet under en period då man lämnade ett politiskt system uppbyggt på stånd (s. 15). Mer konkret handlar studien om att undersöka skillnaden mellan bönder och ståndspersoner på landsbygden. Inledningsvis utlovas även en studie av skillnaden mellan dessa grupper utifrån frågor som handlar om när och varför skillnaderna försvann, samt vad som följde i deras ställe (s. 27).

Utgångspunkter, frågeställningar och material

Trots att det finns gott om argument för att studera ståndssamhällets upplösning utifrån just den jordbrukande delen av befolkningen, ger inte Carlsson läsaren några närmare motiveringar till valet av undersökningsobjekt. Carlsson hade till exempel kunnat diskutera det faktum att trots att den jordbrukande befolkningen var i majoritet vid tiden för ståndssamhällets upplösning, har denna grupp inte fått samma uppmärksamhet som andra samhällsskikt i tidigare forskning.¹ Vidare utgör jordbrukare en grupp som inte alltid är så lätt att passa in i det kapitalistiska klassamhällets framväxt, vilket gör det särskilt intressant att studera just denna grupp.²

* Docent i historia; fakultetsopponent

1. Tidigare studier har framförallt fokuserat på adeln eller den framväxande medelklassen. Se ex. Tom Söderberg, *Två sekel svensk medelklass: Från gustaviansk tid till nutid* (Stockholm 1972); Ingvar Elmroth, *Från överklass till medelklass: Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900* (Lund 2001); Göran Norrby, *Adel i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle* (Uppsala 2005).

2. Som bekant hade redan Karl Marx problem med hur man skulle se på bönderna som klass. Se, Karl Marx, *Louis Bonapartes adertonde Brumaire* (Göteborg 1981 [1852]) s. 140.

I stället tar avhandlingen utgångspunkt i en mer allmän diskussion av begreppet social stratifiering, vilket diskuteras i förhållande till social klass. I diskussionerna rörande klass saknas emellertid en grundlig genomlysning av de forskningstraditioner som begreppet utvecklats ur. Detta märks inte minst i att författaren ofta nöjer sig med att utgå från handbokslitteratur, i stället för att hämta stöd i originaltexter. Anledningen till detta synes framför allt vara att författaren inte ser klassbegreppet som särdeles fruktbart. Vidare hävdar Carlsson att han har stöd för detta inom nyare forskning om ståndssamhället och dess upplösning, vilket leder honom till följande slutsats: "I stället för klass ser man nu ståndets ersättare i den enhetliga nationen eller den fria individen" (s. 21). Utifrån denna slutsats argumenterar författaren sedan för valet att studera vilken ståndstillhörighet olika individer tillskrevs under den tid då ståndssamhället förlorade sin forna betydelse.

Som redskap för att begripliggöra mekanismerna bakom hur individers egenskaper kunde ge olika status, använder Carlsson sig av begrepp hämtade från Pierre Bourdieus sociologi, särskilt kapital och habitus. Även här hade framställningen tjänat på en fördjupad teoretisk diskussion. Exempelvis tas inte Bourdieu upp i diskussionerna rörande social klass. I stället väljer författaren att i första hand utgå från exempelvis Pitirim Sorokin i diskussionerna rörande vertikal och horisontell stratifiering, trots att detta också är en grundläggande tanke i Bourdieus syn på förhållandet mellan olika sociala klasser.

Detta val gör att Bourdieus begrepp i mångt och mycket blir isolerade från den övriga teoretiska diskussionen och Bourdieus tänkande framstår närmast som en färdig modell som kan appliceras på en företeelse (s. 89). Vidare vittnar författarens operationaliseringar om ett tämligen oortodoxt sätt att förstå Bourdieus begrepp. Exempelvis beskrivs kapital stundtals som något närmast objektivt, vilket under vissa omständigheter antar en symbolisk karaktär (s. 119). Det kan jämföras med en mer traditionell användning av Bourdieus begrepp där en företeelse kan sägas fungera som ett slags symboliskt kapital i en viss kontext. En liknande diskrepans mellan författarens och mer traditionella användningar av Bourdieus sociologi kan också märkas i synen på habitus. Hos författaren framställs habitus stundtals som en medveten del av en människas vara (se exempelvis s. 89), medan det gängse sättet att förstå begreppet är såsom ett närmast omedvetet handlingsmönster byggt på en människas livserfarenhet och symboliska tillgångar.³

Avhandlingens frågor är sex till antalet och kan tydligt kopplas till avhandlingens empiriska kapitel. Den första frågan tar upp hur stånd i allmän-

3. För en mer traditionell användning av begreppen kapital och habitus, se Donald Broady, *Sociologi och epistemologi: Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. 2., korr. uppl. (Stockholm 1991) s. 169 ff. respektive 225 ff.

het och distinktionen mellan bönder och ståndspersoner i synnerhet framställdes i Tabellverkets formulär medan den andra rör i vilken utsträckning det fanns en distinktion mellan bönder och ståndspersoner i lokalsamhället. Den tredje frågeställningen behandlar hur symboliskt kapital var fördelat mellan jordbrukare i lokalsamhället och hur dess fördelning förhöll sig till distinktionen mellan bönder och ståndspersoner. De följande andra frågorna tar upp olika aspekter av jordbrukarnas status genom spörsmål såsom: vilken roll spelade gården för skapandet av en jordbrukares sociala status i lokalsamhället och hur användes jordbrukarens status för att förändra gården? Hur påverkades distinktionen mellan bönder och ståndspersoner i lokalsamhället av att bönder lade sig till med ett ståndsmässigt namnskick? Hur påverkades distinktionen mellan bönder och ståndspersoner i lokalsamhället av att ståndspersoner beträdde poster och ämbeten som tidigare hade varit förbehållna allmog?

För att besvara dessa frågor utgår Carlsson i huvudsak från förhållanden bland Västeråsbygdens jordbrukare under perioden 1780–1900. Det empiriska materialet utgörs framför allt av uppgifter rörande inte mindre än 4 615 jordbrukare. Av dessa har en tätgrupp av 418 jordbrukare studerats mer noggrant. I konstruerandet av denna tätgrupp utgår författaren från de jordbrukare som hade tillgång till jord som översteg vad han kallar för prästgårdsmedianen, det vill säga medianvärdet av de nio prästgårdarna inom det geografiska område han undersöker. En annan avgränsning är att jordbrukande adelsmän och präster inte inkluderas i tätgruppen, medan däremot borgare gör det. Den senare avgränsningen är i sig något problematisk, särskilt som adeln figurerar i de delstudier som rör gårdar (kap. 6) och olika förtroendeuppdrag (kap. 8). Vidare kan denna avgränsning mycket väl ha inneburit att de ständsoverskridande tendenser som presenteras i slutet av kapitel 4 framstår som kraftigare än vad de hade gjort om man även hade inkluderat jordbrukande präster och adelsmän.

Undersökning och resultat

Avhandlingens empiriska undersökningar är inte bara omfattande utan ger också en rad intressanta resultat. Vidare knyter dessa undersökningar an till tidigare forskning på området på ett sätt som visar att författaren är väl förtrogen med såväl det socialhistoriska forskningsfältet som agrarhistorisk terminologi.

I kapitel tre undersöks den kategorisering som användes rörande olika sociala grupper i offentlig statistik, utifrån de formulär som Tabellverket använde vid insamlingen av uppgifter om rikets befolkning. Därigenom vill författaren ge en bild av både hur synen på stånd förändrades generellt och hur denna förändring mer specifikt påverkade kategoriseringen

av jordbrukare. Ett resultat från denna undersökning är att man gick från att huvudsakligen betrakta befolkningen utifrån ståndstillhörighet mot att mer och mer kategorisera människor efter deras yrkestillhörighet genom en ekonomisk kategorisering. Med sitt tydliga fokus på de kategorier som rör jordbrukare framstår kapitlet framför allt som en förutsättning för att kunna genomföra den undersökning som presenteras i kapitel fyra. Materialet som sådant förtjänar dock en mer grundlig analys i ett annat sammanhang, vilken med fördel bör ta upp formulären i sin helhet.

I avhandlingens fjärde kapitel vänds blicken mot hur Tabellverkets formulär kom att användas i prästerskapets rapportering av befolkningens sammansättning. Detta sker genom att den titulatur som används i hushörslängder och ministerialböcker ställs mot de formulär som användes i samband med att prästen lämnade uppgifter till Tabellverket. Här kan författaren ge en närmare bild av användningen och betydelsen av titlar som exempelvis sekreterare, bonde, arrendator, hemmansägare, inspektor, patron, possessionat och godsägare under den aktuella perioden. Med utgångspunkt i denna undersökning hävdar författaren att det i och för sig inte skedde någon upplösning av kategorierna bonde och ståndsperson, men väl att det går att märka en förändring av relationen dem emellan. Man gick från att de sågs som artskilda till vad som snarare skulle kunna beskrivas som en gradskillnad.

Kapitlet avslutas även med en karaktärisering av de personer som ingår i den så kallade tätgruppen, där de individer som ingår i gruppen delas in i grupperna bönder, ståndspersoner och gränsfall. Denna undersökning visar att såväl andelen bönder som andelen gränsfall ökade bland dem som satt på relativt stora gårdar.

Kapitel fyra är utan tvekan avhandlingens tyngsta. Det vittnar inte bara om en imponerande arbetsinsats, utan ger också ett substantiellt bidrag till förståelsen av hur gränserna mellan bönder och jordbrukande stånds personer förändrades under perioden. Särskilt värdefullt för fortsatt forskning rörande social stratifiering är de resultat som rör hur olika titlar användes. Detta är ett forskningsområde där det tidigare saknats mer systematiska undersökningar.

I kapitel fem undersöks ett antal bakomliggande variabler för personer inom den så kallade tätgruppen. Bland de variabler som uppmärksammas kan nämnas härkomst, utbildning, ämbeten, statlig och privat tjänst samt annan näringsverksamhet. Utifrån dessa tycker sig författaren se en upplösning av distinktionen mellan bönder och stånds personer, samtidigt som tillgången på vad som beskrivs som olika kapital förändrades. I mångt och mycket kan de resultat som presenteras i detta kapitel bekräfta den bild som framträdde i föregående kapitel. De jordbrukare som utifrån titulatu-

ren kan klassificeras som bönder uppvisar sällan vad författaren beskriver som ståndsmässigt symboliskt kapital. Vidare finns det också tecken på att jordbruk i sig kunde vara en ståndsmässig sysselsättning samtidigt som allmogebakgrund inte var något hinder för ståndsmässighet.

Den roll som gården spelade för jordbrukarens status står i fokus för kapitel sex. Här används framför allt Ortsbeskrivningar, vilka innehåller ett slags skildringar av landets socknar och dess gårdar. Därtill används också bänklängder, vilka beskrev sockenbornas placering i kyrkan. I likhet med vad som framkommit i tidigare kapitel, pekas även här på ett brott under 1800-talets första hälft. Då lämnade man nämligen en ordning med en tydlig uppdelning mellan stora herrgårdar som drevs av ståndspersoner och som var förknippade med hög status respektive små bondgårdar som saknade status. Även i detta fall vill författaren beskriva utvecklingen som att man gick från en artskillnad mellan ståndspersoner och bönder mot mer av en gradskillnad dem emellan. Ett intressant resultat i relation till det föregående kapitlet är att bönder som förvärvade herrgårdar inte per automatik övergick till att leva ståndsmässigt. Detta framkommer i att de inte alltid använde karaktärsbyggnaderna på förvärvade gårdar på det sätt som ståndspersoner gjorde.

I avhandlingens sjunde kapitel undersöks användningen av tillnamn i stället för patronymikon bland jordbrukare, vilket enligt författaren kan betraktas som ett närmande till ståndspersoners namnskick. Denna undersökning visar en markant ökning av användningen av tillnamn bland jordbrukare i Västeråstrakten under den aktuella undersökningsperioden. Det går även att uppfatta en förändring i användningen av tillnamn under perioden, där man gick från att individer lade sig till med tillnamn när de lämnade den agrara miljön, till att tillnamn också användes av jordbrukande bönder. Viktigt att poängtera är dock att tillnamnet inte i sig ändrade en persons status, utan som författaren framhåller var det snarare ett uttryck för en vilja att markera sin status.

Till skillnad från tidigare kapitel, som framför allt kretsar kring hur bönder i olika avseenden närmade sig ståndspersoner, handlar det åttonde kapitlet om möjligheten för ståndspersoner att erövra allmogens attribut och i vilken mån en uppåtsträvande bonde kunde betraktas som ståndsmässig samtidigt som han behöll sitt allmogemässiga förtroende. Detta görs genom undersökningar av olika förtroendeuppdrag såsom nämndeman, riksdagsman i bondeståndet och kyrkvärd. Också här går det att märka en uppluckring där även personer som räknades som ståndspersoner kunde beträda poster som var förbehållna bönder. Detta sammanföll även med att fördelningen av olika uppdrag i högre grad gick hand i hand med stort jordinnehav.

De empiriska undersökningarna avslutas med ett sista kapitel som benämns "Fallstudier". Där presenteras tre fall som av författaren beskrivs som så komplicerade att de förtjänar att presenteras i sin helhet i stället för att splittras upp i de tidigare kapitlen. Detta är avhandlingens svagaste empiriska kapitel, trots att det bygger på ett mycket rikt källmaterial. Svagheten ligger närmast i att kapitlet saknar ett tydligt syfte och inte heller på något substantiellt sätt bidrar till att besvara någon av avhandlingens frågor. I stället framstår det snarast som ett slags exemplifiering av de mekanismer som studeras i de tidigare kapitlen.

De fall som presenteras i detta kapitel rymmer emellertid en rad intressanta aspekter som hade kunnat sättas in i ett större sammanhang. Exempelvis skulle de olika fallen kunnat användas för att närmare undersöka i vilken mån olika symboliska tillgångar korresponderade med de aktuella individernas habitus och i ett av fallen finns även möjligheten att undersöka hur en kvinnas sociala bakgrund påverkade hennes mans status efter ett giftermål. I likhet med den delstudie av Tabellverkets formulär som presenterades i kapitel tre skulle även de fall som tas upp i detta kapitel kunna utgöra grund för kommande artiklar.

Avslutning

I avhandlingens inledande kapitel utlovades en syntes i avhandlingens in- och avslutande kapitel. I dess ställe finner man i stället en tämligen traditionell sammanfattning av avhandlingens resultat varvid författaren rekapitulerar de olika kapitlen och redogör för resultaten i relation till tidigare forskning på området. Sammanfattningsvis konstateras också att även om gränsen mellan stånds personer och bönder inte försvann, minskade avståndet mellan rika bönder och stånds personer. Detta skedde samtidigt med en ökad differentiering inom respektive grupp.

Att studiens resultat inte ger upphov till någon större syntes har förmodligen sin förklaring i den bristfälliga kopplingen mellan det övergripande syftet att undersöka huruvida individer såg sig själva som del av ett stånd under en tid då stånden förlorade sin politiska betydelse, och de sex frågeställningar som varit styrande för studien. Detta gör att avhandlingen framför allt bidrar till att flytta forskningsfronten inom de områden som dessa frågor berör. Däremot är det inte lika lätt att se hur avhandlingen bidrar till att förändra vårt sätt att se på den övergripande problematik som avhandlingens berör, det vill säga hur man ska se på ståndskategoriernas betydelse under 1800-talet.

Oaktat den framförda kritiken, vill jag emellertid framhålla att Carl Mikael Carlssons avhandling *Det märkvärdiga mellantinget: Jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900* är en angelägen studie som givit

vetenskapssamhället ny kunskap om jordbrukares sociala ställning under 1800-talet. Den bygger på ett imponerande empiriskt material och knyter genom studiens design an till ett antal olika forskningsområden. I mina ögon ligger avhandlingens bidrag framför allt i de empiriska undersökningarna, varvid jag särskilt vill framhålla de resultat som rör de olika titlar som kunde användas för jordbrukare under perioden och den status de signalerade vid olika tidpunkter.